

виступає гібридизація як цілеспрямована спроба синтезу іноземних і місцевих культурних особливостей.

Таким чином, за умови збереження автентичності національних культур та трансформації суспільних відносин проблема структуризації діаспориального середовища своєї актуальності не втрапить. А подальше дослідження сегментів діаспориального буття створить умови для більш детального вивчення екзистенційних, онтологічних проблем, що постають перед іммігрантом після відриву від континентального середовища.

1. Брубейкер Р. Этничность без групп / пер. с англ. И. Борисовой; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики» / Р. Брубейкер. – М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2012. – 408 с. 2. Донскіс Л. Збентежена ідентичність і сучасний світ / Л. Донскіс. – К.: Факт, 2010. – 312 с. 3. Лаво Р. Етнокультурная дисперсія ассирийцев в глобализирующемся мире. Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук / Р. Лаво. – Ставрополь, 2009. – С. 375. 4. Мильников М. А. Современные диаспоры в глобальном коммуникационном пространстве [Электронный ресурс] /

М. А. Мильников // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18. Социология и политология. – 2007. – № 2. – Режим доступа: http://world.lib.ru/kim_german_nikolaewich/3019-6.shtml. 5. Попков В. Диаспоральная община – модель отношений эмигранта с принимающим обществом / В. Попков // Диаспоры. – 2003. – № 3. – С. 126–149. 6. Симонян Р. Концепция мезоуровня применительно к региону [Электронный ресурс] / Р. Симонян. – Режим доступа: <http://www.amberbridge.org/article?id=81>. 7. Сорокин П. Кризис нашего времени [Электронный ресурс] / П. Сорокин. – Режим доступа: http://royallib.com/book/sorokin_pitirim/krizis_nashego_vremeni.html. 8. Фромм Э. Человек для себя. Пер. с англ. А. В. Александровой / Э. Фромм. – М.: Астрель, 2012. – 314 с. 9. Ханенко-Фрізер Н. Інший світ або Етнічність у дії: канадська українськість кінця двадцятого століття / Н. Ханенко-Фрізер. – К.: Смолоскип, 2011. – 392 с. 10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций [Электронный ресурс] / С. Хантингтон. – Режим доступа: http://modernlib.ru/books/hantington_samyuel/stolknovenie_civilizaciy/. 11. Cornell St. 2000. «That's the Story of Our Life» // We Are a People: Narrative and Multiplicity in Constructing Ethnic Identity, edited by Paul Spickard and W. J. Burroughs. – Philadelphia: Temple University Press, 2000. – P. 41–53.

УДК 327.58(=161.2) (1-87) І.Кошелівець

Тетяна Шептицька

Діяльність зарубіжного українства в утвердженні загальнонаціональної єдності (приклад Івана Кошелівця)

У статті проаналізовано життєвий шлях та творчу діяльність Івана Кошелівця, одного із потужних діячів української діаспори. Видавничі проекти, здійснювані І. Кошелівцем, праця над «Енциклопедією українознавства», численні виступи та публікації з важливих літературних, мистецьких, суспільно-політичних питань – усе це підпорядковувалось шляхетній меті донести правду про Україну світові та виплекати в українців почуття єдності й солідарності.

Ключові слова: консолідація, зарубіжне українство, І. Кошелівець, «Енциклопедія українознавства», література.

Ivan Koshelivets' course of life and his creative activity as the one of powerful figures in the Ukrainian Diaspora are analyzed in the article. Publishing projects, carried out I. Koshelivets, co-editing the «Encyclopedia ukrainoznavstva», a lot of publication about important literary, artistic, social and political questions – are all submitted a noble purpose to carry a true about Ukraine it the world and to cultivate the sense of unity and solidarity for Ukrainians.

Keywords: Consolidation, Ukrainians Abroad, Ivan Koshelivets, «Encyklopediya Ukrainoznavstva», Literature.

Проблема загальнонаціональної єдності українців нині посідає одне із найважливіших місць як у наукових дискусіях, так і у розмислах сучасних інтелектуалів чи побутових полеміках, утілюючи таким чином занепокоєння суспільства з приводу актуальної політичної ситуації. Зрозуміло, що для українського гуманітарного дискурсу ця проблема не є абсолютно новою, адже її витoki сягають приблизно другої половини – кінця XIX століття, коли перед розділенням кордонами українством постали питання національного виживання, консолідації та розвитку. Буремне й криваве XX століття проминуло фактично під гаслом соборності українських земель і виборення власної незалежної держави як найвищої форми самоорганізації народу. Упродовж останнього десятиліття проблема культурного й політичного згуртування українців, на жаль, не зникла, а ще більш загострилася внаслідок привнесених і стимульованих ззовні дезінтеграційних тенденцій, які з елементу передвиборчих технологій перетворилися на реальну загрозу національній безпеці України.

Гіпертрофоване протиставлення на різних рівнях регіональних відмінностей між українцями стало для тогочасної влади зручним механізмом для маніпуляцій громадською думкою і одним із приводів не підписувати угоду про асоціацію з Європейським союзом. Революція гідності, по суті, підтвердила нежиттєздатність подібних підходів і концепцій. Однак, часткова окупація української території, військова

інтервенція Росії та оплачувана нею пошесть сепаратизму на Сході України змусили провідних інтелектуалів укотре звернутися до питання розбіжностей між регіонами та того, чи вони дійсно провокують роз'єднувальні тенденції. С. Жадан, відомий загальною не лише як талановитий письменник, а й як активний громадський діяч, запропонував власну інтерпретацію ситуації. Зокрема, він висунув вимогу позбутися зверхності у розмовах про спільне майбутнє та постійного підкреслення інакшості тієї чи іншої території. Найважливіша небезпека, на його думку, полягає у «фатальній неспроможності обрати вірний тон розмови, неготовності говорити про спільне, не забуваючи про відміння, невмінні робити акцент на відмінному у контексті спільного. Неготовність і невміння у цьому випадку бачаться мені головними чинниками, які стримують і роз'єднують. Але разом з тим, подолавши цю неготовність і позбувшись цього невміння, маємо всі шанси таки знайти спільну мову. Головне, щоби на той час нам усім було про що говорити» [2, с. 101].

Обґрунтована С. Жаданом потреба щирої розмови доволі чітко кореспондується з підходами закордонних українців. Зокрема, Р. Рахманний, полемізуючи свого часу з Д. Павличком, зазначав: «...українське суспільство обабіч радянського кордону відчуває найдошкульніше нестачу серйозної дискусії між українцями про серйозні українські питання. Йдеться про розмову, в якій кожен учасник може додати щось розсудливе до спільних міркувань і згодом залишається з

почуттям скромного вдовolenня, що його думку вислухано так уважно, як і він прислухався бесіди інших. ... Однак всім нам ще й досі тяжко здобути на гідний український діалог про спільні проблеми» [11, с. 461]. Суголосність позицій двох яскравих представників національного інтелектуального середовища, попри часову відстань, несхожий життєвий досвід та відмінність зовнішньополітичних викликів, що припали на часи їхнього творчого становлення, лише засвідчила серйозність і тяглість окресленої ними перешкоди на шляху загальноукраїнського єднання.

В утвердженні українства як суб'єкта світового цивілізаційного процесу, а також у продукуванні життєво значущих для становлення української нації дискусій вагома роль належить українській діаспорі. Адже українці в зарубіжжі не лише обстоювали ідеї української незалежності й самостійності, зберігали українські наукові школи та інституції, виробляли механізми взаємодопомоги в емігрантському середовищі і на зовні, а й фактично виступали ретрансляторами українського у світі, доводячи його конкурентоздатність, культурну єдність та духовну цілісність.

Одним із чималого кола еміграційних достойників, які завжди прагнули до відкритої дискусії, жваво цікавилися подіями на материковій Україні, відчували, попри заборони та кордони, міцний зв'язок із рідним народом, працювали задля його добра і процвітання, був Іван Кошелівець (справжнє прізвище – Ярешко). Незважаючи на гарячкове заповнення інформаційних лакун та білих плям в історії української культури, діяльність І. Кошелівця, його науковий і публіцистичний доробок перебувають на маргінесі зацікавленень сучасного українознавства. Прикро, що на сьогодні існують лише поодинокі праці, присвячені цьому славному подвижнику. Зокрема, на смерть І. Кошелівця відгукнувся щирим словом Є. Сверстюк [12], котрий, поза сумнівом, надзвичайно цінував зусилля діаспорного дослідника з «детінізації» О. Довженка. Публікації Л. Тарнашинської мають як загальноінформаційний характер, представляючи читачам І. Кошелівця, літературознавця й літературного критика [13], так і вузькопрофільний, розглядаючи його спадщину як свідоме опонування радянській офіційній ідеології та методологічному дискурсу [15]. Дещо особіно стоїть у пропам'ятному переліку праць стаття О. Кіт, яка зацікавилась жанром літературної біографії, представленим розвідкою І. Кошелівця «Жанна д'Арк» [3]. Позитивно, що дослідниця підкреслила письменницьку майстерність автора, вказавши на збереження сюжетної лінії, ретельне вивчення історичних реалій епохи, використання документів, вмиле переплетення подій. Але, як бачимо, вивчення і репрезентація наукового доробку І. Кошелівця відбувається дещо поверхово, майже не зачіпаючи його світоглядних настанов або діяльності з утвердження українства як певної спільності.

Загальновідомо, що критик, публіцист, перекладач, мемуарист, редактор, громадський діяч, І. Кошелівець народився 1907 р. у селянській родині на Чернігівщині. За його власними спогадами, національна свідомість оточення, в якому він зростав, була нульовою, бо у родині фактично не підтримувався міжпоколіннєвий зв'язок, покликаний забезпечувати культурну орієнтацію та національну самоідентифікацію особистості. Принаймні знання І. Кошелівцем материного чи батьківського родоvodu не сягало далі дідухів і бабусь. А прагнення батьків розбагатіти й дати дітям належну освіту, на жаль, слабо поєднувалось з мисленням у національних координатах. Сам митець згадував: «Чого в нашій хаті не було – того не було: жадної української книжки.

Про Шевченків «Кобзар» ми до революції навіть не чули, і якось так склалося, що не мав його ніхто й з наших сусідів. Видно, наше село належало до особливо затурканих, і не знайшлося в ньому бодай одного ентузіаста, який просвітив би людей українською книжкою. Тому мені особливо зрозуміла та гіркота, з якою оповів Олександр Довженко про темноту українського села й якийсь гіркий сум його батька, який не міг пояснити йому – хто ми такі» [6, с. 31–32.]. Тож кристалізація мистецько-літературних поглядів та політичних переконань припадає на роки навчання І. Кошелівця у Ніжинському інституті народної освіти, який він закінчив 1930 року. Сам Іван Максимович наголосив на двох важливих подіях, які, справді, зумовили подальший перебіг його життєвої та творчої долі, сформувавши їх доволі лаконічно: «...я вибрав літературу», став «переконаним антисоветчиком й свідомим патріотом, але все ще за інерцією з партійним квитком у кишені» [6, с. 70]. Наступне десятиліття тільки підсилювало вибір критика, адже життя було багатим на трагічні випробування, від яких потерпав увесь тогочасний український люд. Арешти викладачів і однокурсників, репресії, що зачепили ближчу родину, села, поруйновані колективізацією, міста, що живуть у злиднях, фальш на безкінечних зборах, вимога «класової пильності» – усе це позбавляло ілюзій щодо більшовицької партії та її «благих намірів». І. Кошелівець також був одним із уцілілих свідків жахливого голодомору 1932–1933 років, про який згадував так: «...все під снігом, і майже ні в кого немає ні зернини збіжжя. Як зужито до решти буряки й картоплю, мелють у жорнах голі кукурудзяні качани, очищені від зерна, давно з'їденого; товчуть у ступах кору і з того печуть «хліб», від споживання якого вмирають у неслівських муках. Я безпомічний, навіть не крикну з розпачу, і не крикне ніхто. Мовчазно вмирає Україна...» [6, с. 131–132].

Невблаганна тоталітарна машина, запрограмована на нищення усього українського, перервала педагогічну діяльність І. Кошелівця. Звинувачений в українському націоналізмі, він був позбавлений права викладати у вищих навчальних закладах, мав труднощі зі вступом до аспірантури. Мрія про наукову кар'єру здійснилася лише напередодні Другої світової війни, коли в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка під керівництвом академіка Олександра Білецького почав спеціалізуватися в ділянці давньої української літератури.

З 1944 р. І. Кошелівець – на еміграції. І власне на чужині розпочинається його плідна наукова, літературно-критична та організаційна діяльність. Він співпрацює з журналом «Литаври», газетою «Українські вісті», редагує «Сучасну Україну» та «Українську літературну газету» (1955–1961, спільно з Ю. Лавріненом). Проте найбільшого успіху зажив інший проект, заснований І. Кошелівцем, – літературно-мистецький та громадсько-політичний журнал «Сучасність». У програмовій редакційній статті І. Кошелівець окреслив не лише ті завдання, розв'язанню яких мав послуговувати новий часопис, а й над якими плідно працював сам та інші провідні українські громадські й культурні діячі в екзилі. Головний редактор «Сучасності» наполягав: «Наголос на проблемах культури диктується тим незаперечним фактом, що саме на терені національно-культурному точиться найзапекліша боротьба за збереження національної субстанції українського народу... журнал буде не партійним, а українським» [1, с. 3]. Наступні зміни очільників часопису, а згодом перенесення його на терени материкової України жодним чином не вплинули на загальноукраїнський характер видання. Окрім

того, І. Кошелівець як голова, мовно-літературний редактор, постійний дописувач ретельно дбав про високий фаховий рівень журналу [10]. На сторінках «Сучасності» регулярно з'являлись публікації, присвячені класикам європейського письменства (А. Жіду, Р. М. Рільке, В. Шекспіру, М. Прусту тощо), обговорювалися найактуальніші питання політичного та економічного життя, розпрацьовувались концепції розвитку суверенної української держави, подавались відомості про сфальшованих, забутих або репресованих українських митців. «Сучасність» також залюбки відкривала нові імена в літературі, як діаспорній, так і підрадянській, стверджуючи у такий спосіб єдність художнього процесу та цілісність українства. Зокрема, часопис підтримував молодих «шістдесятників» – М. Вінграновського, І. Жиленко, Ліну Костенко, І. Драча, В. Симоненка, І. Світличного та інших. «Крім того, «Сучасність» робила огляди загальної літературної ситуації в Україні, висвітлювала роботу письменницьких з'їздів (статті Івана Кошелівця, Богдана Кравціва). При цьому, однак, висловлюючи негативні, не раз навіть і різкі судження про явища «радянської літератури», критики «Сучасності» не вдавалися до тих прийомів, якими послуговувалися радянські критики, пишучи про літературні явища діаспори. Водночас журнал не поспішав обдаровувати цю літературу хвалебниками, не протиставляв її зумисне власне «радянській літературі». Критика в «Сучасності» – не емоції (позитивні чи негативні), а спокійні, виважено аргументовані судження» [9, с. 250]. Отже, часопис, започаткований І. Кошелівцем, цілком заслужено здобув в Україні та поза її межами реноме «легенди української журналістики», ставши авторитетною трибуною для вільних дискусій, чинником формування і діагностування суспільної думки [16], оборонцем демократії й громадянських свобод.

Визначальну роль у формуванні національної самосвідомості українців, у збереженні й передаванні їхньої історичної пам'яті, безперечно, відіграла «Енциклопедія українознавства», фундаментальна, інтегративна праця, створена під егідою НТШ у Європі. Відповідальним за реалізацію проекту став В. Кубійович, відомий історик, географ, видавець, громадський діяч. Окреслені ним перед редакційною колегією, співробітниками та однодумцями завдання мали слугувати не лише встановленню об'єктивних відомостей про Україну та українство, а й затиранню меж в середині національного організму. Учений наполягав, що ««Енциклопедія Українознавства» має виконати три завдання: по-перше, це є підставовий довідник українознавства для двомільйонної маси українців і осіб українського походження, які живуть в діаспорі за межами СРСР та його сателітів. По-друге, це має бути джерело знання про Україну й український народ для чужинців; зокрема цю роль виконуватимуть плянові чужомовні видання «ЕУ». По-третє, й може, найважливіше – «ЕУ» має бути джерелом правдивих інформацій про минуле й сучасне України для українців на рідних землях, де більшовики промовчують або фальшують все, що становить суть українства» [8, с. 3]. Співробітництво І. Кошелівця з В. Кубійовичем тривало майже сорок років (з 1947 р.), а згодом перетворилось на «приємну, не обтяжливу дружбу». І. Кошелівець потужно долучився до підготовки енциклопедії, здійснивши редагування окремих томів та написавши значну кількість літературознавчих статей. Не менш важливим є те, що учений залишив щирі й доброзичливі спогади про співпрацю з В. Кубійовичем, з яких довідуємось про робочу атмосферу під час реалізації проекту: «Ми з ним робили «Енциклопедію Українознав-

ства», Кубійович відзначався винятковою наполегливістю, зосередженою на довершенні одного великого діла. У нього не було, у звичайному розумінні слова, робочого дня: він прокидався з думкою про енциклопедію, обкладався паперами й залишав їх, коли наполегливо вечора йшов до ліжка. Тільки завдяки такій наполегливості з'явився на світ той своєрідний документ нашого часу» [14, с. 145].

І. Кошелівець, поруч із Ю. Шевельовим, Ю. Бойком-Блохіним, наполегливо популяризував за кордоном українську культуру та її творців. Так, 1963 р. за його упорядкуванням вийшла друком «Панорама найновішої літератури в УРСР» (друге видання – 1974), поетична антологія, яка ознайомлювала західного читача з творами Ліни Костенко, Івана Драча, Євгена Гуцала, Леоніда Первомайського. Наступного року побачила світ книга «Сучасна література в УРСР», в якій автор, аналізуючи творчість чотирьох поколінь українських письменників, дає найвищу оцінку шістдесятникам, говорячи про них, як про силу, що відстоює існування української літератури зокрема й українства загалом [7].

І. Кошелівець чимало зробив для включення українського письменства в загальноєвропейський контекст. По-перше, це була данина науковій школі та методології (до кінця життя критик послуговувався творчими настановами й методом вчителя – О. Білецького). По-друге, це було його спробою довести європейську ментальність українців. По-третє, І. Кошелівець гостро переживав стан відірваності тогочасного українського літературознавства від філософсько-естетичної думки на Заході, тож бачив своє завдання у тому, щоб «розривати замкнене коло узвичаєної десятиліттями самоізоляції, входити в живий зв'язок з позакордонним літературним світом» [5, с. 141].

Отже, зарубіжне українство, перебуваючи у вільному, демократичному світі мало, поза сумнівом, більше можливостей і для власної самореалізації, і для обстоювання принципів для подальшого національного розвитку ідей, проектів, концепцій. Завдання етно- та культурозбереження, що неминуче постали перед українською діаспорою, потреба інтегруватись у західний соціум, певний сентимент до країни проживання не відштовхнули закордонних українців від Батьківщини, а лише загострили потребу допомоги власній державі відбутися, ствердитися та виробити бачення спільної перспективи. Іван Кошелівець як один із провідних діячів української еміграції своєю науковою та громадською діяльністю не лише пропагував ідею загальнонаціонального діалогу (персонального чи на відстані), обстоював цілісність та незалежність України, а й здійснював епохальні практичні проекти задля виховання у співгромадян почуття національної гідності та консолідації.

1. Від редакції // Сучасність. – 1961. – Ч. 1. с. 3; 2. Жадан С. Про спільне між різними Заходом та Сходом / Сергій Жадан // Євромайдан: хроніка відчуттів. – Брустурів: Дискурс, 2014. – С. 100–102; 3. Кіт О. І. Художні особливості літературної біографії: Іван Кошелівець «Жанна Д'Арк» / Оксана Кіт // Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови. – 2011. – Вип. 18. – С. 128–136; 4. Кошелівець І. Диптих на мистецькі теми / Іван Кошелівець // Сучасність. – 1974. – Ч. 3. – С. 42–53; 5. Кошелівець І. «Мав щасливу можливість висловлюватись так, як думав» (розмову вела Л. Тарнашинська) // Літературна Україна. – 1995. – 13 квітня. – С. 3; 6. Кошелівець І. Розмови в дорозі до себе. – Нью-Йорк: Вид. «Сучасність», Бібліотека «Прологу» і «Сучасности», 1985. – 497 с.; 7. Кошелівець І. Сучасна література в УРСР. – Нью-Йорк, Видавництво Пролог, 1964. – 364 с.; 8. Кубійович В. Три томи газової частини «Енциклопедії Українознавства» // Сучасність. – 1961. – № 5. – С. 3–10; 9. Моторнюк І. Минуле і сучасне обличчя

«Сучасності» // Вісник Львівського ун-ту. Серія журналістика, 2004. – Вип. 25. – С. 247–255; **10.** Одарченко П. Іван Кошелівець (До 80-ліття з дня народження) // Сучасність. – 1988. – Ч. 5. – С. 16–25; **11.** Рахманний Р. За український діалог між українцями // Рахманний Р. Роздуми про Україну. – К., 1997. – С. 461–480; **12.** Сверстюк Є. Іван Кошелівець (1907–1999) / Євген Сверстюк // Визвольний шлях. – 1999. – № 3. – С. 379–380; **13.** Тарнашинська Л. Іван Кошелівець: відомий і невідомий: До 100річчя від дня народження І. М. Кошелівця (1907/1999) / Л. Тарнашинська // Календар

знаменних і пам'ятних дат. – 2007. – IV квартал. – С. 7581; **14.** Тарнашинська Л. Б. Закон піраміди: Діалоги про літературу та соціокультурний клімат довкола неї. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2001. – 264 с.; **15.** Тарнашинська Л. Літературнокритична думка Івана Кошелівця як альтернатива офіційному дискурсу / Людмила Тарнашинська // Презумпція доцільності: абрис сучасної літературознавчої концептології. – С. 318332; **16.** Шебелин С. Хроніки «Сучасності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/hroniki-suchasnosti.html>.

УДК 323.113(=161.2)(4) М. Драгоманов

Тетяна Ємець

Михайло Драгоманов – очільник українського руху в еміграції

Михайло Драгоманов – один із провідних діячів українського відродження XIX ст., значну частину свого життя прожив у еміграції. Перебуваючи поза межами контролю російського самодержавства, він зумів спрямувати український рух від культурництва до формування політичних партій.

Ключові слова: Михайло Драгоманов, український рух, українофільство, еміграція.

Mihaylo Dragomanov is one of the leading figures of the Ukrainian revival in the nineteenth century, although he spent much of his life outside of Ukraine. Staying out of control of the Russian autocracy he was able to direct the Ukrainian movement from cultural activity to the formation of political parties.

Keywords: Mihaylo Dragomanov, Ukrainian National Movement, Ukrainophilia, Emigration.

Український ренесанс XIX ст., особливо у другій його половині, став можливим завдяки жертвному служінню справі національного відродження діячів українського руху. Особливе місце серед них займав Михайло Драгоманов – український мислитель та громадський діяч, історик, етнограф, соціолог, публіцист та літературознавець. Він започаткував та наполегливо втілював у життя перехід українського руху від культурництва до формування політичних партій.

Походив М. Драгоманов із дворянської родини нащадків козацької старшини, де шанували пам'ять про українських предків, берегли українську культуру: співали українські пісні, святкували українські свята. У першу чергу, завдяки зусиллям матері – Єлизавети Іванівни Драгоманової-Цяцьки, яка знала безліч українських пісень, мала прекрасний голос, часто співала дітям [9, с. 5]. Батько Михайла Петровича, Петро Якимович Драгоманов, закінчив правничий факультет Петербурзького університету, виховував у дітях повагу до людської гідності, незалежно від статків чи суспільного становища. Відомий був своєю участю у судових розглядах на боці селян проти поміщиків.

Також у родині у дітях виховували наполегливість та цілеспрямованість. Як зазначає сучасний український історик Я. Грицак: «Особливістю політичного світогляду Драгоманова була його системність; сам він неодноразово говорив, що ладен визнати інші погляди, навіть діаметрально протилежні, якщо вони становитимуть систему» [3, с. 94].

Формувався М. Драгоманов як мислитель та громадський діяч в умовах зростаючих утисків українського руху. Царською владою переслідувались як суспільний рух у цілому, так і окремі його діячі. Найпомітнішими свідченнями цього стали розгром у 1847 р. Кирило-Мефодіївського товариства та нищення української культури Валуєвським циркуляром (1863 р.) і Емським указом (1876 р.). Але, попри жорсткий тиск самодержавства, українське національне відродження у XIX ст. не припинялось. Навпаки, як засвідчує доля М. Драгоманова, у таких несприятливих умовах гартувався національний світогляд.

Ще зі студентських років М. Драгоманов активно займався просвітництвом: викладав у недільній школі на Подолі та у

Тимчасовій педагогічній школі; з 1863 р. як член Київської Громади працював у редакційному комітеті із видання популярних книжок для народу, які тисячами примірників поширювались серед селян. Брав участь у виданні двох книжок казок і двох книжок пісень. З 1869 р. разом із В. Антоновичем він розпочав роботу над упорядкуванням зібраних численними добровольцями українських козацьких пісень. У результаті в 1874–1875 рр. були видані у Києві перші два томи українських політичних пісень з історичними коментарями під назвою «Историческія пѣсни малорусскаго народа, съ примѣчаніями Вл. Антоновича и М. Драгоманова»: том 1. («Пѣсни вѣка дружиннаго и княжескаго, X–XV в.»; пѣсни вѣка козацкаго: А) Борьба съ турками и татарами XV–XVI в.»), т. 2. («Пѣсни вѣка козацкаго: В) Борьба съ поляками до см. Богдана Хмельницкаго 1657 г.»)*. Як пише у своїй автобіографії М. Драгоманов: «Студії багатой і прекрасної української народної словесности, а особливо політичних пісень, що показують поетичну історію українського народу, розказану ним самим, заставили мене кріпко полюбити той народ і пережити усіми силами душі усі частности української справи у Росії і Австро-Венгрії» [1].

М. Драгоманов, розпочавши із просвітницької діяльності, згодом став визначним публіцистом та українським, за світобаченням, науковцем. Брав активну участь у роботі відкритого у Києві 13 лютого 1873 р. Південно-Західного відділення Імператорського географічного товариства. Під егідою Товариства розпочалося видання архівних матеріалів з української історії, було засновано музей, бібліотеку. У 1874–1875 рр. Київська Громада активно використовувала для пропаганди своїх поглядів російськомовну газету «Киевский телеграф». Саме М. Драгоманов очолив редакцію газети та зумів використати її публікації задля української справи. Мав намір суттєво збільшити наклад газети задля широкої популяризації українофільства. Також прагнув до розширення контактів із європейською культурою. Згадуючи про ті роки, писав у «Автобіографії»: «В географічному товаристві я читав реферати про точки стичности між народними піснями українськими і західно-

* Назви творів та цитати подано в авторській редакції